

az intenzív globális verseny és a gyenge minőségű magyar intézményrendszer jelent. A makrogazdasági mutatók jól mutatják a gazdaság lendületvesztését, ám ennek okairól távolról sincs szakmai konszenzus. A számok mögött lezajló folyamatok feltárása a legfontosabb szereplők megkérdezése révén komoly eredmény ebben a vitában. Bár a közgazdaságtudomány számos iskolája erőteljesen törekszik a „kemény”, szigorúan számszerűsíthető adatok használatára, a könyvből jól kiderül, hogy a „puha”, nehezen mérhető változóknak, mint például az életkorral változó motiváció vagy a bizalom, döntő szerepük van a vállalati magatartás alakulásában és ennek révén a kimenetekben is. Mint kiderült, Magyarországon más fejlődő országokhoz hasonlóan egy olyan folyamat játszódik le, melyben a szereplők egyik legfontosabb célja az ellenségesnek tekintett külvilág általi sebezhetőség csökkentése, és a „normalitás kis szigeteinek” megteremtése a vállalkozás révén. Az egyéni leg racionális viselkedés azonban közösségi

szinten távolról sem tekinthető optimálisnak – a gazdaságban csökkenti a potenciális együttműködések számát, míg a politikában korlátozza a közös érdekképviseletet, melyek együttesen tartósítják az ország lemaradását.

A könyv a Magyarország számára kritikus kérdésekkel foglalkozik, és üzenete nem csupán a közgazdászokat érinti. Közérthető nyelvezete miatt jó szívvel ajánlható mindazoknak, akiket az egyéni túlélési stratégiákon túl a közösség ügyei is érdekelnek. Szintén igen fontos lenne, hogy mondandója minél több döntéshozóhoz is eljusson, akik képesek lennének hozzájárulni a „békén hagyó állam” igényének megvalósításához. Ennek révén talán egy tíz évvel későbbi felmérés a külvilág iránti nyitottság növekedéséről számolhatna be. (*Laki Mihály-Szalai Júlia: Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2013*)

Györffy Dóra

habilitált egyetemi docens, PPKE BTK
Nemzetközi- és Politikatudományi Intézet

A nyelvészet kognitív módja

Az ismertetés rendhagyó módon két könyvet mutat be. Az elsődleges hangsúly Tolcsvai Nagy Gábor munkáján van. A recenzens azonban nem tudott ellenállni annak, hogy ezt összevesse a Kövecses Zoltán–Benczes Réka-féle könyvvel. Az utóbbi fél évszázad során számos tudományban elterjedt kognitív jelző egyik legsikeresebb változata a kognitív nyelvészet. A 20. század közepi mentalisztikus fordulatnak, melyet Noam Chomsky nevével szoktunk fémjelezni, sajátos alternatívájaként jelent meg elsősorban az 1980-as évektől Ronald Langacker és George Lakoff munkáival. Megtartja a generatív nyelvtan mentalizmusát, amelyet azonban egy rivális

nyelvészeti ízléssel és nyelvfilozófiával kapcsolt össze. A kognitív nyelvészet, mint mindkét tankönyv hangsúlyozza, szakítani próbál a generatív nyelvtan logika-központúságával és determinisztikus világgépével. A nyelvet nem mint reprezentációkat létrehozó rendszert, hanem mint tevékenységet elemzi. Ebből a szempontból mindkét könyv a humboldti örökség folytatásának tartja irányzatát. Képviselői szakítanak az analitikus filozófiai hagyomány elemző attitűdjével, mindenütt az egészlegességet állítják előtérbe. A nyelv bizonytalanságait, körvonalazatlanságát, homályos határait kiemelve, egy játékközpontú metateóriát is szeretne hangsúlyozni, e tekintetben az analitikus filozófiával szemben Ludwig Wittgenstein örökségére támaszkodik.

Mindez szemantikai központi elméletet jelent. Olyan elméletet, amelyben a strukturalista hagyománnyal és ennek generatív nyelvészeti folytatásával szemben, a forma helyett a tartalom, a jelentés van a hangsúly. A nyelv összetevői nem függetlenek. „*A szintaxis nem autonóm, a morfológia, a lexikon és a szintaxis kontinuumot alkot. . . A nyelvi tudás, az e tudással végrehajtott elméleti műveletek nem egymástól független és fölülről irányított modulokból állnak (például fonológiából, szintaxisból és szemantikából), hanem megismerés-módjukban analóg vagy hasonló, egymással kapcsolatban álló tartományokban elvégzett párhuzamos műveletekből*” (Tolcsvai Nagy, 356.). Ez az elképzelés, miközben a nyelvet tekintve mindent a szemantika köré csoportosít, a nyelvet a megismerés egészébe igyekszik beilleszteni. „*a nyelv vizsgálata, konkrétan a nyelvjelentés vizsgálata csupán egy (kis) része annak a komplex jelentésalkotási folyamatnak, amelynek mindannyian részesei vagyunk. Létrejöhet a jelentésalkotásnak egy olyan »egységes tudománya«, amely ugyanazon kognitív eszközök segítségével képes majd számot adni a szemantikai anomáliákról és a papírkosárlabdáról is*” (Kövecses – Benczes, 221.).

A nyelvészetet tekintve gond, hogy mit is ért a fenti első idézet „analógián”. Hogyan valósul meg az alapvetően *Gestalt* jellegű analóg szerveződés a különböző szintek között? Valóban ugyanúgy szerveződnek a hangok, a szóalakok, a jelentések és a mondatok? Hoz-e valami radikálisan újat ez a felfogás a nyelv megértéséhez? A lexikális szemantikai leírásnak valóban számos újítását eredményezi. Mindkét könyv előtérbe állítja, hangsúlyozza a nyelvi kategorizáció folyamatát, s a kategóriákban a prototípus jellegű szerveződést.

Mindkét könyv jó nyelvi példákat ad a lexikai szemantikáról. Kövecses Zoltán és

Benczes Réka didaktikusan mutatja be a metafora és a metonímia különbségének következményeit, s számos metaforikus és metonimikus szerkezetet ismertet. Tolcsvai könyvének erőnye pedig a téri kifejezések igen részletes taglalása. Mindkét esetben tetten érhető azonban a kognitív nyelvészeti irányzat önmagába zártága. Elvileg hivatkoznak a megismerés pszichológiai kutatására. Általánosítva használják a figura-háttér, rész-egész viszonyt, az alklékletanból átvett fogalmakat. Ugyanakkor nem töreksenek arra, hogy kapcsolatot teremtsenek a mai pszichológia olyan kutatásaival, amelyek ezeket az ihletéseket például a téri nyelv értelmezésében részletesen vizsgálják. Nem minden tanulság nélküli, hogy egyik könyvben sem kap helyet a generatív nyelvtanból induló, de a nyelv és megismerés kapcsolatával foglalkozva a nyelvi rendszer szerkesztettségét megtartó Jackendoff-féle elmélet, amelynek központi eleme éppenséggel a téri nyelv (Jackendoff, 1997).

Képi és sematikus az a szemantika, amelyet a kognitív nyelvészet képvisel, ugyanakkor logikaellenességében nem kezeli a nyelv és megismerés kapcsolatára létrejött nem képi felfogásokat. A reprezentáció propozicionális felfogása a nyelvet úgy kezeli, mint amely kijelentéseket közvetít, s a kijelentések közötti viszonyból következtetési folyamatok vezethetők le. Tolcsvai ezt mint valami meghaladott avíttyságot a nélkül veti el, hogy ennek mai pszichológiai következményeit kezelné. Ezzel párhuzamosan a logikát a retorika váltja fel mindkét könyvben.

Egészében is nehéz megtalálni a kognitív nyelvészetben, hogy az analógiákon és egy-két klasszikus utaláson túl, hol is a pszichológia helye. Mindkét könyv nagyon részletesen mutatja be azokat az univerzális metaforákat, amelyek például az élet és út, a szerelem és

kibontakozás viszonyait taglalják. Példáik sok mai gondolati mintát új módon értelmeznek. Mindkét könyv szerzői számára világos, hogy nem a nyelv használói számára áttekinthető tudatos folyamatokról van szó, amikor például a *lent*-et rosszként, a *fent*-et jóként kezeljük. Furcsa bezárkózás ebben a közegben nem utalni Freudra, és arra az egész hagyományra, amely a pszichoanalitikus szimbolizáció keretében kezeli a metaforikus folyamatokat.

A kognitív nyelvészet kulcsproblémája a nyelvtani szerkesztés és a mondat elemzésének soványsága. A mondattan a sémákból bontakozna ki. Mondattani szerkesztésről szólva főképp arra törekszenek, hogy a prototipikus szemantikai sémákban értelmezzék az alany és a tárgy kategóriájának eredetét. Valamilyen viszonylag nagytestű élőlény, preferáltan ember, csinál valamit egy viszonylag kicsiny fizikai tárggyal, amely a tárgy egészére kihat, például *dobja* azt. Ezt a gondolatmenetet azonban nemigen próbálják meg összekapcsolni a szintakszis szempontjából olyan fontos többi vonzat problémájával. Az egész kép, amit mindkét kiválóan érvelő és a modern kognitív nyelvészet csúcán levő tankönyv bemutat, nem tud mit kezdeni a klasszikus nyelvészetben *endocentrikusnak* nevezett konstrukciókkal, a szintagma fogalmával. Azzal, hogy *az okos fiú* szerkezet valahogyan megfeleltethető *a fiúnak*, az meg *Ferinek* stb. Vagyis, hogy mit kell azon érteni, amit a klasszikus formális nyelvészet főnévi csoportnak nevez. Az olvasónak az az érzése, hogy a szóból indulva a szavakból sosem lesz mondat, csak újabb szemantikai építmények.

A strukturák, mint azt Tolcsvai világosan megfogalmazza, valójában asszociatív tanulás révén előálló esetlegességek. „*A nyelvi egység begyakorlottsága és konvencionáltsága fokozat kérdése. Az összetettebb nyelvi egységek bizonyos*

formái (az ige jelentésszerkezetének kidolgozásai) hozzávéve azokat a szemantikai szerkezeteket, amelyek sematizálódása, sémává válása eredményezik a szintaktikai szerkezetet, azaz olyan nyelvi egységet, amelynek jelentésszerkezete a nyelvi tudásban sematikus, kidolgozatlan, de lényegében szemantikai tulajdonságú” (Tolcsvai Nagy, 358.). Hiányzik azonban ennek a tapasztalati alapú statisztikai sematizációnak az összekapcsolása a mai pszichológiai elméletekben megjelenő radikális konnekcionista felfogással, mely a párhuzamos felfogást alapozta meg, miközben, különösen Tolcsvai, állandóan párhuzamos feldolgozásról, párhuzamos folyamatokról beszél.

Mindkét munka tankönyv, s mint ilyenek, jól ellátják feladatukat. Tolcsvai munkája sokkal részletesebb a nyelvtani példákat illetően, Kövecses és Benczes könyve viszont tájékozottabb a kognitív pszichológiai gondolatmenetekben. Az a típusú kognitív nyelvészet, amelyet sikeres irányzatként mutatnak be, a 20. sz. közepi nyelvfilozófiák közül a hétköznapi nyelvfilozófia újraértelmezése és szisztematizálása. Háttérbe szorítja az elméleti szabály alapú modelleket, s a köznapi beszélő gyakorlatait próbálja meg új módon rendszerezni, a mindennapi élet nyelvfilozófiájának egy sajátos kiterjesztésévé válik. Miközben a kategorizációt fölényesen kezeli, megfelelkezik a modern nyelvészet kulcsfogalmairól, a szerkesztettségéről, a szerkezetfüggésről és a struktúra központi szerepéről. Az ő elkötelezettségük persze azt mondja, hogy forma mint olyan, nincs is. (Tolcsvai Nagy Gábor: *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe. Budapest: Osiris, 2013, 392 p.*; Kövecses Zoltán – Benczes Réka: *Kognitív nyelvészet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010, 250 p.*)

Pléh Csaba
az MTA rendes tagja